

DR. HABIL. LÁCZAY MAGDOLNA^{*}

Európai kihívások – regionális válaszok: a hagyományok és az innováció sajátosságai a humán erő regionális önszerveződésében

Abstract

Statistical data in the Region of the Northern Great Plains shows high number of disadvantaged people, unemployment and ethnic diversity for decades. On the other hand entrepreneurial approach, willingness for self education and self employment are important characteristics of the region. As borderland of the European Union the region is prone to a number of economical, social and development related conflicts. These problems are to be solved locally. Research in this most disadvantaged Eastern region of the country show high numbers of self employed people. Among this group family traditions, higher education, and willingness to follow the development of their profession made it an elite-like group. This local elite has all the assets elite groups usually have and they put these assets in action. The two leading assets are knowledge and taking the lead in the local society.

1. A rendszerváltás nemzetközi és hazai sajátosságai

A tudomány művelőit éppoly nehéz helyzetben érték az elmúlt évtizedek politikai rendszereket és kontinensek egymáshoz való viszonyát megváltoztató eseményei, mint azokat, akik tőlük vártak magyarázatot vagy eligazítást. Nos, a zavart fokozta a közép-kelet-európai országoknak az az évszázados hiedelme, hogy ami a nyugati országokban Amerika felfedezése óta végbement, az a fejlődés, a haladás követendő útja. Így aztán, amikor a szovjet utódállamok viszonylag gyors egymásutánban visszaszerezték önrendelkezésüket, arra kényszerültek, hogy megvizsgálják, mennyire felelnek meg a már létező nyugati (kapitalista) mintának, milyen gyorsan tudják utolérni magukat, hogyan tudnák a legeredményesebben átvenni mindazt, ami Nyugaton jól működik. Ebben a nyomasztó kényszerképzetben felszabadítóan hatott rám Gernot Gahler és Davis Stark tanulmányának üzenete, akik a szervezett sokféleséget az evolúcióelmélet aspektusából vizsgálták. Megállapították: „hogy a mindent átfogó privatizáció és piacositás segítheti ugyan az érintett gazdaságok rövid távú alkalmazkodását, de ez a szervezeti formák elszegényítéséhez vezethet, s ezzel leronthatja a hosszú távú alkalmazkodóképességet.” Rokonszenves volt számomra az a megállapításuk is, hogy az örökség, másképp a tradíciók és az örökölt viszonyok nemcsak akadályozó maradványok lehetnek, hanem a jövő erőforrásai is.

A sokféleség és változatosság lehetővé teszi, hogy az evolúció egy időben több szálon is fusson, azaz szervezeti formák különböző garnitúráin egyszerre menjen végbe. Ha a kiválasztódás nemcsak egyetlen nyomvonalon haladhat, hanem széles és változatos evolúciós alternatívák tartományában, akkor csökken annak veszélye, hogy egy helyi optimum elérése evolúciós zsákutcába vigyen. A használt fogalmakat sajátosan értelmezték, jóval komplexebb megvilágításban, ráadásul az evolúció értelmezésében a biológusok érvelését is felhasználták. Eszerint az életképesség mértéke nem abszolút és változatlan. A környezettől függ, hogy mi számít életképesnek, és ebből az következik, hogy az átmeneti időszakban a leggyorsabban formálódó szervezetek később megrekedhetnek a saját környeze-

^{*} CSc, főiskolai tanár – Nyíregyházi Főiskola.

tükben. Helyesebb tehát azokat a formációkat keresni és támogatni, amelyek eredményesebbek új, egyéni megoldások felkutatásában.

Ennek a gondolatnak az „életképességét” vizsgálva az északkeleti országrészben lezajló társadalmi-gazdasági folyamatokat kívánom elemezni, és bemutatni – ha vannak ilyenek – azokat a megoldásokat, amelyeknek révén az örökölt formákat az újként felmutatottakkal ötvözve sajátos, e tájra, gazdaságra, társadalmi csoportra jellemző alkalmazkodási mintákat. A rendszerváltás utáni országok összehasonlításából kiemelik a kutatók, hogy hazánkban nagyobb volt a szervezeti formák változatossága, és jóval kisebb közöttük az „életképességbeli” különbség, azaz sikeresebb volt az átalakulás. Míg a németeknél ennek hiánya, addig Magyarországon a túlzott sokféleség veszélyét látták az 1990-es évek folyamataiban, és ezt úgy értelmezték, hogy nem tudnak majd középtőkessé válni. A hazai kutatók a jelenséget szintén vizsgálták, és a régi rendszer második gazdaságának örökségeként olyan egyedi jelenségekről olvashatunk, hogy óvatosak a hosszú távú befektetések és a kockázat vállalásában, gyenge az adómorál stb. Berend T. Iván 2008-ban leírt gondolatai is hasonlóan ítélik meg a két évtized hullámszárait, de ő kiemeli, hogy a magyar gazdasági reformok korábban kezdődtek, és strukturális hatásukban eredményesebbek voltak, ezáltal jó néhány gazdasági mutató hosszú távú stabilitást tesz lehetővé, elsősorban az innovációra kész befogadó készség következtében.

Amennyiben az innovációt nem szűkítjük le akár a kutatásfejlesztés, akár más területre, hanem az alkotó ötletet, elképzelést, tervet és annak megvalósítását értjük alatta, máris értelmezhető a társadalmi átrendeződés kreatív formáira, az alkalmazkodó és újító emberi attitűdre. Ebben a megközelítésben nem makrogazdasági vagy globális rendszerre, hanem az egyes emberre, kisebb csoportok önerős átalakulására gondolva inkább a szervezeti magatartást, a szervezeti kultúrát szükséges vizsgálni.

2. A formák és módok, mint az identitás eszközei

A polgárosodás értékmérőjének tekintették már II. József korában is, hogy milyen fokú az urbanizáció, azaz a városlakók számával arányosnak tekintették a tőkés gazdaság térhódítását. Hazánkban a több mint félszáz város azonban csak első pillanatra volt tetszetős szám, mert amint végigjárta az országot, rádöbbenhetett, hogy az alföldi városokban éppúgy a mezőgazdaságból élnek, mint a falvakban. Volt azonban számos jele annak, hogy a parasztpolgárosodás megindult a vásározó állattenyésztők, majd az élelmiszeripar első műhelyeinek megjelenésekor. Tény, hogy a magyar társadalom a 18. században lényegében már más úton haladt, a települési rend, a vallási kultúra, az öngazgatási rendszerek továbbélése látszólag a másutt már eltűnő feudális formákat mutatta, de a tüzetesebb vizsgálat felfedte a nemesi reformerek munkásságában, hogy miként akarják elterjeszteni az „okszerű” gazdálkodást. E folyamat elindított egy gazdasági-társadalmi átrendeződést, amely 1848/49-ban jogilag önállósodott és korszerűsödött, majd a monarchia közös gazdálkodási modelljében specializálódott, a háborúkat lezáró békékben megrendült, és a szovjetrendszerrel megtépázódott, majd sajátos magyar formációban megerősödött, de az agrárjelleget mindvégig megőrizte. Nem véletlen tehát, hogy a rendszerváltást kísérő privatizációból legtöbben a kárpótlási folyamatba kapcsolódtak be. A paraszti árutermelést azonban a nyugati piacok szervezettsége, majd a globális hatások veszélyeztették, sőt az Európai Unióba belépő magyarokat arra kényszerítették, hogy a mezőgazdaságuk arányát csökkenték.

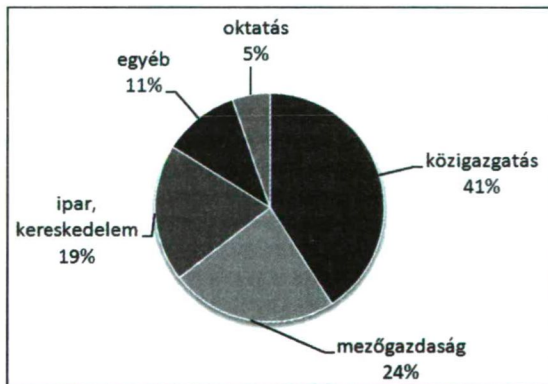
Ennek ismeretében a falvak társadalmának átalakulása is szükségszerű, de erre már nincs ajánlható nyugati minta, hiszen a 18. század előtti angol bekerítések, mint tudjuk,

városba, bér munkára, szegényházakba menekítették az angol parasztság jelentős tömegeit. Sem ennek, sem a gyarmatokra menekülésnek nincs meg a lehetősége, de még az urbanizáció, az iparosodás sem kínált az elmúlt évtizedekben elegendő új munkalehetőséget, és ezzel az életforma átalakítását. A fenti adottságok a magyar gazdaság szerkezeti változását, és egyben torzulását is eredményezték, amelyekben gyakran a túlélés pillanatnyi kényszere miatt taktikai megfontolások döntöttek. Nevezhetjük ezt magyar modellnek vagy középkelet-európai útnak is.

A magyar mezőgazdaság természetesen nem azonos a magyar falvakban élőkkel, de jellemzően mégis a falvakban bekövetkező társadalmi mobilitás világít rá legjobban mondanó lényegére. Megértéséhez tudnunk kell, hogy az elmúlt hatvan évben legalább három nagy rendszerváltást éltek meg. 1945 után egy földosztást, amelyet a maga differenciáltságával és további korszakaival követett a szovjet típusú gazdálkodás, a kollektivizálás, majd a reprivatizáció az 1990-es években.

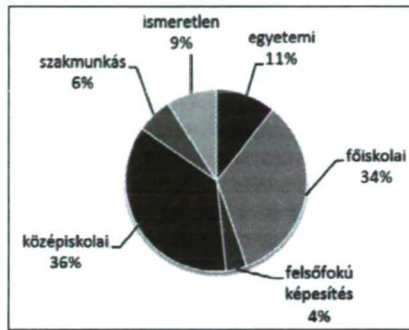
A továbbiakban a saját kutatásom alapján kívánom azt bizonyítani, hogy a szinte minden generációt visszavetítő változásokban is volt olyan értékrendszer, amely az újjászerveződéseket, a helyzethez való alkalmazkodást segítette. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a településeken kimutathatóak-e olyan jelenségek, amelyek a helyi társadalom alkalmazkodó képességére, illetve a helyi elit stabilitására utal.

A rendszerváltás óta készített kétezer interjúból, amely a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők, vagy szülőföldjükkel szoros kapcsolatot tartók almanachjában jelent meg, válogattam ki az agrárvégzettségűeket, illetve a polgármestereket. Az adatok gyűjtésekor is tisztában voltam azzal, hogy a minta nem országos jellemzőket hivatott mutatni, mivel Magyarország gazdaságszerkezete, települési rendje és iparosodásának foka már évszázadok óta jelentős regionális eltéréseket mutat. Az első vizsgálatba az agrárvégzettségűek kerültek, akiknek a száma és aránya meglepően magas, a felsőfokú minősítéssel rendelkezők a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei mintában 71%-os. A rendszerváltás következményeként ők azok, akik közül sokan kényszerültek pályakorrekcióra, önfoglalkoztatásra. A foglalkozásukban bekövetkező változás egyik útja az igazgatásba vezetett. A korábban a mezőgazdaságban dolgozók 27%-a lett a rendszerváltás után polgármester. A legtöbben – 41%-uk – ezt megelőzően tsz-elnök volt, és 9–9%-os arányban részesednek a polgármestéri hivatalokban a korábbi főagronómusok és állami gazdaság igazgatói, illetve ágazatvezetők. Az ő pozíciójukban a felsőfokú végzettség természetesnek mondható.

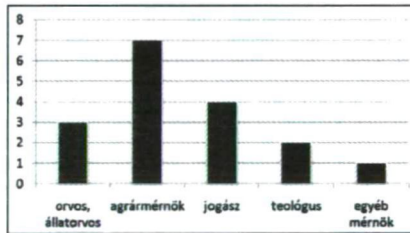

1. ábra. A polgármesterek korábbi munkahelyi gyakorlata
(Forrás: Saját szerkesztés – N = 98)

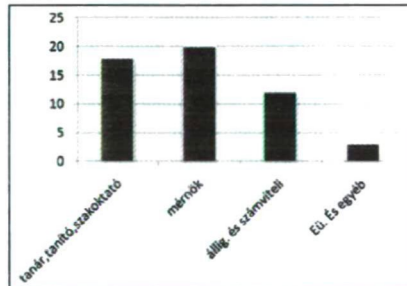
A következő szempont a többi polgármester a megismerése volt, vagyis kik a többiek, milyen a felkészültségük, honnan kerültek a településük élére. Az eredmény itt már kissé eltért. A vizsgált polgármestereknek – az előzőeket is beleértve – mindössze 45%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, és a 36%-nak középiskolai és 4%-nak felsőfokú képesítése van. Mindössze 6% a szakmunkások aránya és 9% nem tartotta fontosnak bevallani iskolázottsági szintjét. A polgármesterek tanult szakterülete szerint minden csoportban domináns a mezőgazdasági szakmai képzés, viszonylag kicsi a jogászok, az államigazgatási vagy gazdasági főiskolai végzettségűek részvétele, és kiemelhetőek a korábban is a falu vezetői között számon tartott pedagógusok, orvosok és teológusok.

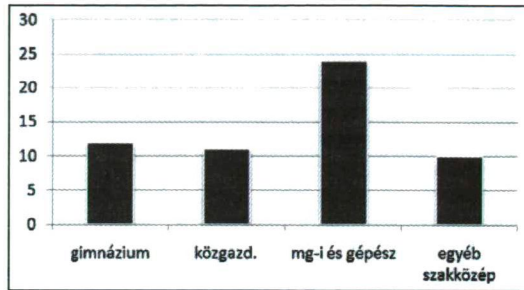
2. ábra. A polgármesterek végzettség szerinti megoszlása
(Forrás: Saját szerkesztés – N=157)

3. ábra. Egyetemi végzettségű polgármesterek
(Forrás: Saját szerkesztés – N = 17 fő)

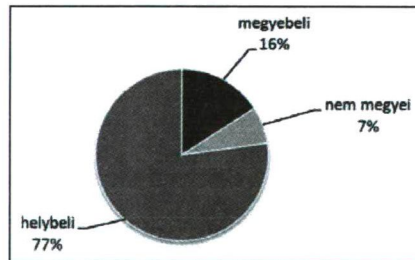

4. ábra. Főiskolai végzettségű polgármesterek
(Forrás: Saját szerkesztés – N = 53 fő)

5. ábra. Középszintű végzettségű polgármesterek
(Forrás: Saját szerkesztés – N = 57 fő)

A polgármesterek születési helye szerinti vizsgálatában a statisztika olyan bizonyossággal mutatta a települések megtartó erejét, mintha a politikai viharok nem tépázták volna meg a falvak lakosságát, nem cserélték volna le vezetőiket. A polgármesterek 77%-a szülőfalujában dolgozik, 16%-a megyebeli, gyakran a szomszédos falvak egyikéből költözött mostani lakhelyére. Az önkormányzatiság hitelességét bizonyítandó további stabilitást és szakmaiságot sugall, hogy a vizsgálatba vont polgármesterek 41%-a rendelkezett korábban szerzett igazgatási jártassággal, lévén a rendszerváltás előtt tanácselnök, VB titkár vagy egyéb hivatali beosztásban, és akadnak „csak” tanácsstagok is. Az előző rendszerben is a közéletben dolgozók között találjuk a legtöbb középfokú végzettséggel rendelkezőt. Akadnak igen régen hivatalban lévők, közöttük olyan, aki betöltötte a falu élén a 30., illetve a 40. szolgálati évét.

6. ábra. Szabolcs-Szatmár-Bereg polgármesterei születési helyük szerint
(Forrás: Saját szerkesztés – N = 157)

Többen élnek kis településen, ahol a kisszámú lakosság között az idősebb korosztály jelentős része a középfokú technikumot tekintette hivatalához szükségesnek és elégségesnek. A fiatalabb generációnál találunk olyan motivációt, ami a családi indíttatást emelte ki. Egyik esetben, hogy a nagypapa volt az utolsó, ő meg az első választott polgármestere a falunak, a másik esetben a főbíró nagypapa példáját akarta követni. A magyar vidéki társadalom ma is fájó sebtét tárta fel az egyik szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező polgármester, aki azt mondta, hogy ő a szüleitől csak a Tízparancsot kapta útravalóul. Idősebb testvérei között van orvos és lelkész, de az utóbbi miatt a fiatalabbakat már nem vették fel felsőoktatási intézménybe. Példája nem egyedüli, hiszen többen emlegetik, hogy szüleiket kuláknak minősítették. Voltak természetesen kísérletek a hatalom kijátszására, összeköttetéssel vagy a családdal való látszólagos szakítással egyesek bejutottak Baja,

Makó, Szeged, Sopron iskoláiba, de idővel mégis hazajöttek. Volt arra is példa, hogy a már a gödöllői egyetemre felvett fiatalemberről „kiderült” kulák származása, ezért kicsapták, de Zsámbékon főiskolai végzettséget szerezhetett. Az sem ritka példa, és a társadalomkutatóknak sokat mond, amivel a több diplomás milotai polgármester dicsekedett, tudniillik, hogy a felesége nemesi származású. Megjegyzendő itt a hétszilvafás nemesek gyakoriak voltak, és ezt a települést a nevében őrzi az egyik legrégebbi zsolotárírónk, Milotai Nyilas István. Gyakori, hogy a családban lelkész, pap, presbiter van, és előfordul, hogy a polgármesternő férje a gyülekezet gondnoka. A főleg református és kisebb számban a görög katolikus egyházi hatások jellemzőek a helyi igazgatás értékrendjében, közösségformálásában.

A polgármesterek életútjának megismerése kapcsán kiderült, hogy az iskolázatásnak, a gazdálkodás korszerűsítésének, a kísérletezésnek, „a több lábon állásnak” nagy a hagyománya. Ezt bizonyítja, hogy a polgármesterek családjában van vállalkozó, kereskedő, orvos, pap, tanító, de akad autószerelő, hentes vagy kőműves is, de a gazdálkodáshoz és a településhez való ragaszkodás a legerősebb kötődés. A megvizsgáltak a mai helyi társadalomról olyan tablót mutatnak, amely azt mutatja, hogy a múltból számos máig ható sajátosságot őriznek, hogy a maga közösségében ki-ki mit tart megőrzendő értéknek. A kérdés azonban úgy is felvethető, alkalmas-e, használható-e ez az örökség a mai problémák kezelésére.

3. Hagomány és kultúra az átmeneti társadalomban

Az Európai Unió létrejötte, új tagállamokkal való bővülése felerősítette azokat a kérdéseket, amelyekkel szembe találták magukat a különböző hagyományokkal, eltérő gazdasági szerkezettel és állappal rendelkező tagállamok. A konvergencia és a divergencia jelenségeinek kezelésében a várt eredmények elmaradása, a megtorpanás, már a gazdasági válság kiborbanása előtt azt igényelte, hogy változtassanak az alapítók a szervezeti modell tervén. A korábbi célkitűzést, ami Régiók Európájának a megvalósítását egy egységesülő európai államszövetségben vázolta, fel kellett adni, helyette az új regionalizmus perspektívája jelent meg. Ebben, az egyes tagállamok sajátosságait figyelembe vevő, differenciált fejlesztési tervek kidolgozása lehet a feladat. Másként fogalmazva, lehetőség nyílik a kultúrák különbségének elismerésére, illetve ehhez a legjobban illeszkedő modellek kipróbálására. Meglehet, hogy végül nem ez következik be, de ezt segíti a 2005-ben megjelent G. Hofstede tanulmány, ami olyan reakciót váltott ki a menedzsmenttudományban, a nemzetközi kommunikációban, mint amilyen Taylor munkássága lehetett egykor. A fiával együtt írt kötetében a kultúrát, mint az elme szoftverét mutatja be, amely az egyes emberek viselkedését, szervezetéhez, munkához, egymáshoz való viszonyát programozza. A kultúra hatásának vizsgálatát széles spektrumban vizsgálja, amely az államhatárokon átvél, ugyanakkor az egyes embert is meghatározza. A kulturális tengelyeket, amelyek alapján vizsgálódní érdemes előbb négy, majd újabb szempontok szerint öt aspektusban vizsgálta. Ezek a következők: A hatalmi távolság, a bizonytalanság tűrési szintje, individualista vagy kollektív jellegű, a női és férfi jellegű társadalmak, és ötödikként jelent meg a rövid és a hosszú távú alkalmazkodás képességének a vizsgálata. Noha valamennyi tengelynél párba állítja az általánosítható kritériumokat, amely az alacsony és magas minősítéssel a végleteket mutatja, valójában alkalmat teremt az egyes típusok variációjára, és ezzel az adott közösség kulturális megmérettetésére, várható reakcióinak feltérképezésére. Példaként említhető, hogy azokban a kultúrákban, ahol magas a hatalmi távolság indexe, ott a főnökök a beosztottak számára elérhetetlenek, jelentős privilégiumok jönnek létre, ahol ez alacsony, ott a szervezet tagjai függetlennek érzik magukat, de tekintélytisztelőek. A bizonytalanság tűrése is kultúrafüggő. Ahol nem tartják veszélyesnek az átlagtól való eltérést, ott toleránsak a merész elgondolá-

sok, az innovatív megoldások kipróbálásában. Roppant izgalmas annak a megítélése, ahogyan az egyéni érdekek érvényesítését és a közösséghez való kötődést vizsgálja. A nyugati társadalmak egyénre építő liberalizmusának individualista, illetve a közösség megtartó és védő, de ezért integrálódást is elváró keleti kollektivisták szemlélete különös példákkal szolgál a mai vagy a közelmúlt magyar valóságának vizsgálatában. Hofstede magyar szakértője, Varga Károly meg is teszi ezt, amikor a magyar szociológiával hozza kapcsolatba, hogy a nemzeti értékrendszereket összevetve, Hofstede elméleti modelljét alkalmazhassa. Kihagyva a szellemtörténet korábbi képviselőit, és Bibó István, valamint Hamvas Béla munkásságában tudott kapcsolódási pontokat találni. Utóbbi a nyugati és a keleti típusú fejlődés hazai eredményeiben különbségeket fedez fel a tájegységek között, és azt mondja, hogy Széchenyi a Nyugatot akarta az egész országra kiterjeszteni, a nyugati polgárosodást mindenkire kiterjeszteni, intenzív kultiváltságot teremteni. Magyarországot azonban kulturálisan eltérő körzetekre lehet osztani, és ennek tudatában Hamvas megfogalmazza azt is, hogy miért nem lehetett Széchenyi vágya valóság a keleti, az erdélyi részeken: „az alárendelésért az ember csak itt (a nyugati kultúrában LM) nyer a többivel egyenlő elbánást és biztosított létet és szellemi színvonalat. Keleten, aki megadja magát, az szolgál, szociális egyenlőség, biztosított lét és színvonal pedig nincs.”

Ezen a ponton visszatérhetünk Gabhler és Stark elméletéhez, hiszen az egyutas fejlődési modellt Hamvas már a reformkori felzárkózás vizsgálatában is megvalósíthatatlannak találta.

Végezetül azt a kérdést kell feltennem, mi jellemzi hát a keleti részek kulturális örökségét ebben az átmeneti korszakban? Talán megengedhető a szópárbajnak tűnő válasz, míg a nyugati részekben a polgárosodás, keleten a parasztosodás a szembeötlő. Szabó László szerint a paraszti kultúra a legrégebbi, máig szervesen beépülő örökségünk. A fentiek alapján úgy vélem, hogy a munka, a szervezet, a hatalom, a közösség és a nemek szerinti hagyományai jól értelmezhetőek a Hofstede-féle rendszerben, és az északkeleti régióból bemutatottak egyben annyi sajátosságot és megtartó erőt mutatnak, ami képessé teszi az itt élőket egy új korszakhoz való alkalmazkodásra is.

Irodalomjegyzék

- Berend T.* (2008): Magyarország a közép- és kelet-európai átalakulásban, 1989–2008. / Néhány vitás kérdés. *Közgazda*, III. évf. 4. sz. 5–14. old.
- Ezer év, ezer ember / A Szabolcs-Szatmár-Beregi Almanach 1–10. kötetének milleniumi kiadása, és az Ezren az unióba, Szerk.: Ésik S. 2000, 2006.: A Szabolcs-Szatmár-Beregi Almanach 11–20. kötetének gyűjteményes kiadása, Nyíregyháza.
- Gábor R.* (1994): Kisvállalkozás Magyarországon. Virul vagy satnyul? (Történeti és kontextuális meghatározottságok összehasonlító nézőpontból). *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 709–719. old.
- Gert Hofstede–Gert Jan Hofstede* (2005): *Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere*, McGraw-Hill, Magyar kiadása: VHE Kft., Pécs, 2008.
- Grahler-Stark* (1996): *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf., szeptember 745–769. old.
- Hamvas B.* (1996): *Az öt génusz*, Püski Kiadó, Bp. 57. old.
- Kuczai T.* (1993): Milyen készen talál kapcsolatból épülnek fel a vállalkozásokon belüli viszonyok? *Szociológiai Szemle*, 3–4.sz. 137–146. old.
- Szabó L.* (1997): A parasztság mai jellemvonása, in.: *A munka néprajza*, Debrecen, 465–475. old.
- Varga K.* (2009): A globális válság amerikai értékrendszerei gyökerei és magyar vonatkozásai, *Élet és Irodalom*, LIII. évf. 19. sz. május 8.